

Д.А. Қонаев^{1*}, Ш.М. Әмірбаева², Э.А. Мейірбекова³

^{1,2,3}М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹diar.kunayev@gmail.com, ²samirbaeva@gmail.com, ³meyrbekova.elmira@mail.ru

ORCID: ¹0000-0003-0355-5514, ²0000-0002-3168-6020, ³0009-0001-6507-4524

М.ӘУЕЗОВТИҢ МАНАСТАНУДАҒЫ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Аңдатпа. Мақала Мұхтар Әуезовтің «Манас» эпосын зерттеудегі ғылыми-зерттеу әдіс-тәсілдерін пайымдауға арналған. Тақырыпты таңдаудың негізі – Мұхтар Әуезовтің «Манас» эпосына қатысты теориялық тұжырымдары мен ғылыми әдіс-тәсілдерінің әлі күнге дейін толыққанды талданбауы және оның еңбектерінің (оның ішінде 50 томдыққа енген бес нұсқаның ішінде 1944 жылғы нұсқасы) шектеулі таралымының зерттеушілер үшін қолжетімсіз болып келуі. Зерттеу мақсаты Әуезовтің поэтика, сюжет-композиция, жанр-стиль, ритм-ұйқас, бейнелеу құралдары, сондай-ақ манасшы перформансы туралы тұғырларын жүйелеу, эпосты түркі дүниесінің ортақ мұрасы ретінде дәлелдеуімен сабақтастыра көрсету. Ғылыми және практикалық мәні зерттеу Әуезов мектебінің пәнаралық көкжиегін (мәтін–орындау бірлігі) айқындайды; эпикалық мұраларды талдауға арналған үлгі ұсынады. Қолданылған әдістер тарихи-филологиялық, мәтінтанулық, типологиялық, психологиялық, этнолингвистикалық және поэтикалық талдау; материал ретінде 1944 ж. нұсқа мен «Манас – қырғыздың халық қаһармандық поэмасы» еңбегі алынды. Негізгі нәтиже мен қорытындылары «Казат» жорықтары, «аш» ас беруі, үйлену желісі тәрізді тақырыптық блоктардың функциясы; топоним-этнонимдер мен зооморфтық образдардың (Аққұлы, Ақ-Шұмқар, Желмая, Құмайық) поэтикадағы рөлі; аллитерация, ассонанс, параллелизм, «желдірме» ырғағы және синкретті перформанс анықталды. Эпостың хронологиялық шегі (б.з. 840 ж. дейін), «Шахнаме» дәстүрімен типологиялық сабақтастық, канондық мәтін қағидаттары мен эпосты саяси қысымнан қорғаудағы азаматтық ұстаным тұжырымдалды. Құндылығы мен практикалық маңызы – мәтін–перформанс интеграциясына негізделген әдістемелік каркас әдебиеттану, фольклортану, текстология және орындаушылық зерттеулерді тоғыстырып, эпикалық мәтіндермен жұмыс істедудің қолданбалы үлгісін береді.

Алғыс: ҚР ҒжЖБМ Ғылым комитеті қаржыландырған АР23488634 «Түркі мәдениетіндегі М.О. Әуезов әлемі» жобасы аясында жазылды.

Кілт сөздер: Манас, Мұхтар Әуезов, эпос, фольклортану, поэтика, түркі әдебиеті, манастану.

D.A. Kunayev^{1*}, Sh. M. Amirbayeva², E.A. Meyrbekova³

^{1,2,3}M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹diar.kunayev@gmail.com, ²samirbaeva@gmail.com, ³meyrbekova.elmira@mail.ru

ORCID: ¹0000-0003-0355-5514, ²0000-0002-3168-6020, ³0009-0001-6507-4524

M.AUEZOV'S RESEARCH METHODS IN MANAS STUDIES

Abstract. The article provides an in-depth analysis of Mukhtar Auezov's research methods and approaches in the study of the epic *Manas*. The rationale for choosing this topic lies in the fact that Mukhtar Auezov's theoretical concepts and research methods regarding the epic *Manas* have not yet been comprehensively analyzed, while his works (in particular, the 1944 version, one of the five variants included in the fifty-volume collection) have remained largely inaccessible to researchers due to their limited circulation. The aim of the study is to systematize Auezov's views on poetics, plot-compositional structure, genre and style, rhythm and rhyme,

imagery, as well as the performance of the *manaschi*, presenting them in connection with his interpretation of the epic as a shared cultural heritage of the Turkic world. The scholarly and practical significance of the research lies in delineating the interdisciplinary horizons of the Auezov school (the unity of text and performance) and in offering a model for analyzing epic traditions. The applied methods include historical-philological, textual, typological, psychological, ethnolinguistic, and poetic analysis. The primary materials are the 1944 version and Auezov's work *Manas – The Kyrgyz Folk Heroic Poem*. Key findings and conclusions: identification of the functions of thematic blocks (such as the "kazat" campaigns, the "ash" memorial feast, and the marriage plot); exploration of the role of toponyms, ethnonyms, and zoomorphic images (Akkula, Ak-Shumkar, Zhelmaya, Kumaiyk) in the poetics; recognition of the significance of alliteration, assonance, parallelism, the "zheldirme" rhythm, and syncretic performance. The research also establishes the chronological framework of the epic (up to 840 CE), its typological continuity with the *Shahnameh* tradition, the principles of canonical textuality, and Auezov's civic stance in defending the epic against political pressure. The value and practical significance of the study lie in its methodological framework based on text–performance integration, which unites literary studies, folklore, textual criticism, and performance studies, offering an applied model for working with epic texts.

Acknowledgments: The article was written within the framework of the project AR23488634 "The World of M.O. Auezov in Turkic Culture", funded by the Science Committee of the Ministry of Higher Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: Manas, Mukhtar Auezov, epic tradition, folklore studies, poetics, Turkic literary heritage, Manas scholarship.

Д.А. Кунаев^{1*}, Ш.М. Амирбаева², Э.А. Мейрбекова³

^{1,2,3}Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

E-mail: ¹diar.kunayev@gmail.com, ²samirbaeva@gmail.com, ³meyrbekova.elmira@mail.ru

ORCID: ¹0000-0003-0355-5514, ²0000-0002-3168-6020, ³0009-0001-6507-4524

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ МЕТОДЫ М.АУЭЗОВА В МАНАСОВЕДЕНИИ

Аннотация. Статья углублённо рассматривает научно-исследовательские методы и приёмы Мухтара Ауэзова в изучении эпоса «Манас». Основанием для выбора темы является то, что теоретические положения и научные методы Мухтара Ауэзова, связанные с эпосом «Манас», до настоящего времени не были всесторонне проанализированы, а его труды (в частности, версия 1944 года, вошедшая в пять вариантов пятидесятитомного собрания) оставались малодоступными для исследователей из-за ограниченного тиража. Цель исследования – систематизировать воззрения Ауэзова на поэтику, сюжетно-композиционную структуру, жанрово-стилевые особенности, ритмику и рифмовку, изобразительные средства, а также на специфику исполнения манасчи, сопоставив их с его аргументацией эпоса как общетюркского культурного наследия. Научная и практическая значимость работы заключается в определении междисциплинарных горизонтов ауэзовской школы (единство текста и исполнения), а также в предложении модели анализа эпического наследия. Используемые методы включают историко-филологический, текстологический, типологический, психологический, этнолингвистический и поэтический анализ. В качестве материала рассмотрены версия 1944 года и труд «Манас – киргизская народная героическая поэма». Ключевые результаты и выводы: выявлены функции тематических блоков («казат» – походы, «аш» – поминальные трапезы, брачная линия), роль топонимов, этнонимов и зооморфных образов (Аккула, Ак-Шумкар, Желмая, Кумайык) в поэтике; определено значение аллитерации, ассонанса, параллелизма, ритма «желдирме» и синкретического перформанса. Сформулированы хронологические рамки эпоса (до 840 г. н.э.), типологическая связь с традицией «Шахнаме», принципы канонического текста и гражданская позиция Ауэзова по защите эпоса от политического давления. Ценность и практическая значимость заключаются в том, что методологический каркас, основанный на интеграции текста и исполнения, объединяет

литературоведение, фольклористику, текстологию и исследование исполнительских практик, предлагая практическую модель работы с эпическими текстами.

Благодарности: Статья написана в рамках проекта AR23488634 «Мир М.О. Ауэзова в тюркской культуре», финансируемого Комитетом науки Министерства высшего образования и науки Республики Казахстан.

Ключевые слова: «Манас», Мухтар Ауэзов, эпос, фольклористика, поэтика, тюркская литература, манасоведение.

1. Кіріспе

Мұхтартану саласындағы әлі тереңдей зерттеле қоймаған тақырыптың бірі Мұхтар Әуезов шығармашылығындағы түркі тектес халықтар әдебиеті мен жазушы іргесін қалаған қырғыз әдебиетіндегі манастану саласы. Ұлттық әдебиет тану ғылымындағы тың тақырып – М.Әуезовтің «Манас» эпосын зерттеудегі теориялық талдау тәсілдері, мәтінді танып-түсіну принциптері, ғылыми негізге, әдебиеттану методологиясының бүгінгі деңгейіне сәйкес келетініне назар аудару. Көрнекті ғалымның әдебиеттану ғылымындағы орасан зор еңбектерінің ішіндегі ең іргелі әрі жүйелі жүргізілген жұмыстың бірі – манастану саласы десек артық айтқандық емес. Қазақ және қырғыз, тіпті түркі әдебиетіндегі бірнеше арна бойынша жазған зерттеулері әлі күнге дейін өз ізденушілерін күткен күрделі мәселе. Әсіресе, «Манас» эпосына қатысты зерттеулері әр кездері аталып, жырдың тарихы мен саясаттың солақай қысымынан арашалап алған ерліктері жөнінде одақтық деңгейдегі мінбелерден мерейтойлар кезінде жалпылама айтылып келгенімен Мұхтар Әуезовтің осы жырды тану мен танытудағы теориялық тұжырымдары, бағалаудағы ғылыми әдіс-тәсілдері, бұл еңбектердің құндылығы тереңдетіліп талданған емес. Оған себеп ғұлама ғалымның манастанудағы үнемі жетілдіріліп, толықтырылып, өңделіп отырған бірнеше нұсқалары бар мақалалары мен баяндамалары, зерттеу жұмыстары соңғы жылдары ғана түрлі мұрағаттардан алынып, жарияланып, шығармаларының елу томдық академиялық жинағына енуі десе болады.

Бір өкініштісі бұл басылымдардың таралымы да көңіл қуантпайды, шетел, түркі тектес халықтар әдебиетшілері мен өзіміздің де барлық ізденушілерге қол жетімді емес. Сондықтан да жазушының елу томдық академиялық толық шығармалар жинағына енген еңбектер енді ғана ғалымдардың назарын аударып, әдеби және ғылыми айналымға ене бастады. Зерттеудің негізгі мақсаты – Мұхтар Әуезовтің «Манас» эпосына қатысты теориялық тұжырымдары мен қолданған ғылыми әдіс-тәсілдерін жүйелеп, олардың қазіргі әдебиеттану тұрғысынан мәнін айқындау. Зерттеу нысаны ретінде ғалымның «Манас» жөніндегі еңбектері алынса, талдау пәнін ғалым қолданған поэтикалық, тарихи-салыстырмалы және мәтінтанулық әдістер кешені құрайды. Ұсынған гипотезаға сәйкес, Әуезовтің манастануда пайдаланған ғылыми-теориялық тәсілдері бүгінгі әдебиеттану мен фольклортануға әмбебап үлгі бола алады. Жұмыстың ғылыми әрі практикалық маңызы – ұлттық әдебиеттанудағы методологиялық көкжиекті кеңейтіп, эпикалық мұраларды талдаудың қолданбалы үлгісін ұсынуында.

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

«Манас»-киргизская народная героическая поэма» атты ірі көлемді зерттеуі бірнеше тараушаларға бөлініп, олардың әрқайсысы жеке-жеке ғылыми теориялық мәселелерге арналған. Түркі тектес халықтардың көне әдеби мұраларының пайда болуына бірден-бір әсер еткен жоқтау жанрының эпосқа тән екендігіне назар аударған ғалым поэтика, стиль, жанрлық талдау, тарихи-салыстырмалы, типологиялық, психологиялық және этнолингвистикалық әдістерді кеңінен қолданды. Осы зерттеу барысында негізгі зерттеу сұрағы – Әуезов қолданған ғылыми-теориялық тәсілдердің қазіргі әдебиеттану мен фольклортануға үлгі бола алу мүмкіндігі. Зерттеу гипотезасы – аталған әдістердің кешенді қолданылуы эпикалық мұраларды талдауда әмбебап үлгі жасайды. Әдістердің қолданылу реті мынадай: алдымен мәтіндік деректерге тарихи-филологиялық және мәтінтанулық талдау жасалды, кейін типологиялық, поэтикалық, этнолингвистикалық және психологиялық тәсілдер арқылы жырдың құрылымдық, жанрлық, стильдік ерекшеліктері қарастырылды.

2.2 Материалға сипаттама

Мұхтар Әуезов шығармаларының елу томдық академиялық жинағына «Манас-киргизская народная героическая поэма» атты зерттеуінің 5 нұсқасы енген. Олардың әрқайсысы жырдың жиналуы, орындаушылардың тарихы және поэманың құрылымы туралы тың деректермен толықтырылып отырған. Әсіресе 29-томдағы 1944 жылғы нұсқаға тоқталып, осы зерттеудегі ғылыми әдіс-тәсілдері төңірегіндегі ойларымызды ортаға салмақпыз. Материалдың сандық сипаты – барлығы 5 нұсқа, оның ішінде 1944 жылғы ең көлемді нұсқасы 29-томға енген. Бұл нұсқада 400-ден астам бет қамтылып, жырдың құрылымы мен орындаушылар жайлы маңызды деректер ұсынылған. Сапалық сипаты – әр нұсқа мәтіндік, тарихи және орындаушылық деректермен толықтырылып, эпостың поэтикасы мен сюжеттік жүйесін жан-жақты талдауға мүмкіндік береді. Жаңалығы – бұл нұсқалардың ғылыми айналымға кеш түсуі мен шектеулі таралымда болуы, сондықтан зерттеу алғаш рет оларды кешенді әдістермен қайта пайымдауға бағытталды.

3. Талқылануы

Айталық, «Сказители. Сюжет. Стиль», «Сказители эпоса», «Условия записи сагимбаевского варианта», «Краткий обзор содержания и формы поэмы», «Тема «казатов» (походов)», «Тема «аш» (поминок)», «Тема женитьба героя», «Другие самостоятельные темы», «Характеры в поэме» деген бөлімдердің тақырыбы айқындап тұрғандай мұндағы ғылыми мәселелер өте күрделі. Және зерттеу нысанына алынған концептуалды ұстанымдар, әдебиеттану ғылымының күрделі әдеби ұғымдар мен түсініктер, ғылыми теориялық, методологиялық зерттеу әдіс-тәсілдері асқан білімдарлықты, кәсіби дайындықты талап етері де даусыз. Ғалымның жырдың көркемдік әлемін бағалаудағы қолданған кешенді ғылыми әдіс-тәсілдері қырғыз халқының асыл мұрасы «Манастың» құрылымдық, стильдік ерекшеліктерін айқындауға назар аудартады.

Зерттеуші эпостың тарихи оқиғаға құрылғанымен бірнеше ғасырлар бойғы жиналған халық даналығы, сөз мәйегі, сөз өнері екендігін, онда адам қиялы нәтижесінде қол жеткізілген шығармашылық, көркемдік, ұлттық құндылықтар орын алғанын алға тартады (Кунаев, 2005). Көне әдеби жәдігердегі тарихи фактіге негізделген сюжеттік желілер, мотивтер, өмірде болған кейіпкерлердің прототиптері әр кезеңдегі жыршылардың қосқан оқиғалары мен образдары арқылы ажарланып, уақыттың қатал сынынан сүрінбей өтіп бүгінгі ұрпаққа мәңгілік рухани мұра болғандығын эпостың нақты мәтіндеріне сүйене отырып айтқан ойлары арқылы айқындайды. Әр халықтың тарихи әрі әдеби ескерткіші болып табылатын эпикалық мұраны М.Әуезов бүкіл адамзатқа ортақ рухани құндылық ретінде бағалап, оның танымдық, тәрбиелік маңызына мән береді.

Эпостың мазмұндық, тақырыптық, идеялық байлығын, өлең тілінің бейнелік сипатын ашып көрсетуге ұмтылғанда поэтика, стиль мен өлең құрылысын зерттеу секілді арнайы ғылым салаларында қалыптасқан ұғым- түсініктерді, әдеби категорияларды кеңінен қолданады. Эпос поэтикасын әдебиеттану ғылымының өзінің терминдік ұғым түсініктерімен талдап, теориялық зерттеудің ғылыми әдіс-тәсілдеріне жүгінеді. Өлең сөздің теориясын, идеялық, мазмұндық, тақырыптық, жанрлық, стильдік, көркемдік ерекшеліктерін тұңғыш рет ғылыми тұрғыдан танып, талдайды.

І-ші бөлімде зерттеуші жырды орындаушылардың сөз өнерінен алар орнын, міндетін, «ырчи, «кошок (причета плача)», «манасшы», «жомоқшы» сынды өнерпаздардың айтушылық ерекшеліктерін анықтайды: «...Не всякий певец, носитель мелких форм устного творчества, как «Секетбай», «Куйгон» и т.п., знающий отрывки из «Манаса», может назваться манасчи. Настоящие былинные певцы, иначе жомокчу, не были исполнителями этих мелких песен», – деп әдеби ұғымдарға пәндік анықтамалар береді (Әуезов, 2007:55). Олардың халық жырларын жаттап, жеткізудегі шеберліктері мен әр жанрға бейімделетін кәсіби қабілеті жөнінде де қызғылықты байламдар жасайды.

«Сказители эпоса» деген бөлімде осы ойларды жалғастыра отырып, қырғыз әдебиетінде қалыптасқан эпосты жырлаушылардың дәстүрі мен олардың орындаушылық мектебі жөнінде ешқандай мәліметтердің сақталмағандығына сыни көзқарас білдіреді: «...Почему же не сохранилось ни одного имени древнего исполнителя эпоса? По крайней мере певец, унаследовавший традицию предшественников, мог бы со хранить кое-какие из имен, как это бывает сплошь и рядом в эпосе других народов...» (Әуезов, 2007:7). Эпостың туу, қалыптасу, даму кезеңдеріндегі орындаушылық өнер, оны ұрпаққа, халыққа жеткізушілердің жыршылық шеберліктері мен ерекшеліктері, осы орайда қалыптасатын мектеп, т.б. жөніндегі ойларын қазақ эпостарын жинаушы, таратушылардың тағдырларымен салыстыра отырып, талдау жасаған (Эпос «Манас», 1995). Қырғыз әдебиетінде мұндай дәстүрдің сақталмағанын, орындаушылардың дені «өзге бір магиялық күдіреттің күшімен ғана бұл қасиеттің дарығаны» т.б. жөніндегі пікірлерін әлем

әдебиетіндегі (мысалы «Слово о полку Игореведегі» баяндаушы Баян т.б.) ауыз әдебиеті өкілдерінің өмір мен өнер тарихындағы аңыздық мотивтермен, түс көру мен аян беру тәсілдерімен байланыстырып қарастырады. Келдібек, Балық, Найманбай, Дықамбай, Ақылбек, Сағымбай, Тыныбек сынды сол кезеңдегі жомоқшылардың есімдерін атап, олардың орындаушылық шеберліктерінің сыры: «...Размер песни определяет ее стиль. Большая форма жила долго. Нарушение традиции разоблачало непродуктивность, убожество фантазии поэта...», – деп орындаған жыр көлемдеріне орай бағаланатын стильдік ерекшеліктеріне мән береді (Әуезов, 2007:17).

М. Әуезов сынды сирек кездесетін дарынды тұлғаның теориялық ғылыми пікірлері сол отызыншы жылдар үшін өте маңызды әрі ғылыми деңгейі жоғары теориялық тұжырымдар болатын. Тіпті фольклортанушы мамандардың мұндай теориялық деңгейдегі талдаулары күні бүгінге дейін тапшы десек артық айтқандық емес. Көбінде жырдың тарихы мен нұсқаларының салыстырулары мен ондағы оқиғаларды баяндаумен шектелетін сол кезеңдегі көптеген зерттеулерден бұл еңбектің ерекшелігінің өзі осы ғылыми зерттеу әдіс-тәсілдерінің кешенді әрі күрделі болып келуінде болса керек.

Манастың көлемі мен көркемдігін жетілдіру бір ғана орындаушының үлесі емес, ол ғасырлар бойы толығып, өңделіп, көркемделіп отыруына бүкіл халық өкілдері – ақындар, жыршылар, орындаушылар көп үлес қосқандығын, жырдың туу мен қалыптасуына, дамуына әсер еткен әдеби орта жөніндегі ойларын ғалым: «...В старинной поэме, изображающей в главных и неизменных основных сюжетных положениях легендарно-героические деяния богатырей полуфантастического далекого прошлого, народ чтит героизм своей истории и поэтического мастерство талантливых жомокчу-певцов, вышедших из среды народной, излагающих свои мысли и чувства языком самого народа», – деген ғылыми пікірмен береді (Әуезов, 2007:23).

Орындаушылар өнерлерінің ерекшеліктерін ғалым әлем және түркі әдебиетіндегі дәстүрлер негізінде қарастырып, олардың бәрі жалғыз магия мен фантазияның ғана емес, шығармашылық процестің, үздіксіз ізденістердің жемісі екендігіне терең мән беріп, дәстүр мен жаңашылдық категориялары турасындағы теориялық ойларын ұсынады (Әуезова, 2018).

Жыршылардың орындаушылық қабілетіне, тағдырына түрткі болатын түс көру элементтерінің сөз өнерінде қалай өрнектеліп, бейнеленетіндігіне зерттеуші психолог суреткер ретінде зер салып, тәнтілікпен талдайды. Түс көру фольклорлық мұрада өмірдегідей табиғи құбылыс ретінде қолданылғанымен шығармашылық өнерге тың тыныс беретін көркемдік тәсіл екендігін мойындамасқа болмас.

Мұхтар Әуезов бірнеше рет жүздесіп, пікірлескен Сағымбайдың есте сақтау қабілеті мен орындаушылық қасиетінің тамыры да осы түс көру, аян беру т.б. секілді көне мәтіндерге тән архетиптік таным, поэтикалық жүйемен тамырласып жатыр (Бектенов, 2010: 77). Зерттеуші осы тұста өзінің адамзат баласына жат емес тылсым күштердің сөз өнерінде қандай көркемдік қызмет атқаратынын, психологиялық

бейнелеу құралдарының шеберлікпен пайдаланылғанын кәсіби білгірлікпен сараптаған.

Поэманың сюжеті мен тақырыбын, жырдың шығу тарихын «Краткий обзор содержания и формы поэмы» деген тарауда түпкілікті зерттеген М. Әуезов әдеби, этнографиялық, лингвистикалық, психологиялық бейнелеу элементтеріне ерекше назар аударып, жаңаша зерттеудің кешенді әдісін қолданады. Манастың өмірге келуі мен ерлік жорықтарындағы аңыздық, мифтік элементтердің барлығын әлемдік және түркі тектес халықтардың батырлық жырларына тән поэтикалық құбылыс екендігін әдебиеттану ғылымының өз категорияларымен түсіндіріп, олардың көркемдік құндылығын ашуды мұрат тұтқан (Елеукуенов, 2017). М. Әуезовтің қолданылып отырған күрделі психологиялық талдау әдістерінің жырда толыққанды тәсілдік бейнелеу құралдары болмағанымен көне эпостық жырларда олардың элементтерінің барлығы, тірі тіршілік бар жерде оның табиғи жаратылысына тән түйсік, сезім, ішкі жан иірімдері мен сыртқы қимыл-әрекеттерінің шынайы суреттелу сырларын суреткер ретінде тереңдей түсініп, зерттейді.

Бұл тарауда зерттеуші жырдың бір кезеңнің емес бірнеше ғасырлық тарихтың мұрасы екендігін, оған жолай қаншама көркемдік стильдік өзгерістер енгендігін, кейде тіпті сюжеттік, конструктивтік құрылымына қабыспайтын қайшылықты элементтердің де еніп кеткендігін ескертеді.

Жырдағы негізгі идея – отаншылдық, сыртқы жауларға қарсы бірігіп күресу. Зерттеуші шет ел басқыншыларынан өз елін қорғаушы, ел мүддесін көздеген Манасты «жақсы ердің ісі ортақ, қамқор ердің күші ортақ» деген ұстанымда бейнелеп, оның ерлігін жырлап, оны ұрпаққа үлгі ету шығарманың басты нысаны, идеясы екендігін сөз етеді (Әуезов, 2003: 10). Туындының бас кейіпкері Манастың төңірегіне топтасқан ерлік жорықтарының сюжеттік құрамын тұтас қарастыратын ғалым бұл жүйені «Шахнаманың» Афрасияб туралы әңгімесімен байланыстырып, түбі бір түркі тектес халықтардағы рухани туыстықты типологиялық салыстыру әдістерімен талдайды. Бұл әдеби ескерткіш – түркілік рух, намыс пен даналық ақыл-ой, қаһармандық ерлік жеңістері жайлы жазылған мәңгілік рухани мұра. Эпостың генезисін «қырғыздың ұлы мемлекеттігі» құрылған кезеңмен сәйкестендіруі, ұлы жорық ірі батырды туғызатынын табиғи, тарихи заңдылыққа балауы, жырдың тарихын 1000 жылға, батырдың туған кезеңін 840 жылдан әрі емес деп байлам жасауы да зерттеушінің әмбебап білімдарлығын танытса керек. Әйтсе де, эпостағы әрбір эпизодтың Манастың тағдырымен тікелей байланыстылығын айта келіп: «...Объединяющая тема только одна – тема о Манасе, поскольку она пронизывает каждый эпизод и всю поэму в целом», – деген тұжырым жасаған (Әуезов, 2007:37). Сағымбай Қаралаевтің нұсқасын негізге алған ғалым «Тема» казатов (походы)» атты тараушада Манас басқарған түрлі жорықтардың тарихына, оқиғалардың баяндалу барысында өте сәтті қолданылған психологиялық талдау тәсілдеріне арнайы тоқталып: «...Обычно в этих частях, собственно, во вступлениях, преобладают статические мотивы в виде длительных подробных описаний от лица самого певца либо в виде монологов-

наставлений, одобряющих речей», – деп кәсіби маман ретінде баға береді (Әуезов, 2007:39). Жорықтардағы қиыншылықтардың, сусыз шөл далалардан, қарлы таулы аймақтардан өтудегі көңіл-күйлердің бейнеленуі, түрлі географиялық атауларды, олардың пейзаждық көріністерін берудегі ақын шеберлігі, топонимикалық және этнонимдік материалдарды, жергілікті жерлерді, климатты, флора мен фауналарды суреттеуде де көне әдеби мұраларға тән асыра бейнелеудің орын алатынын орынды атап көрсетеді: «...Правда, все эти элементы, в соответствии с преувеличенным во всех деталях былинно-героическим окружением и сюжетным заданием, осложнены, сказочно преувеличены, метафорически насыщены фантастикой» (Әуезов, 2007:40).

Батырлардың жорығында жиі кездесетін, олардың ерлігін әспеттеп, әсірелеуде үлкен көркемдік қызмет атқаратын аңыздық мотивтер (дию-перілердің, жыртқыш аңдар т.б.) орын алу заңдылығын, олардың поэма стилін өрнектеуде өзіндік рөлі барлығын түркі тектес елдер әдебиетіндегі туындылармен тарихи-салыстырмалы талдау әдістері арқылы ажарлап, айқындайды (Кунаев, 2021: 35). Осы ретте эпостық мәдениетте үлкен орын алатын басты кейіпкердің образын биіктетіп жанама бейнелердің, атап айтсақ Манастың өмірге келген күнінен бастап қасында жанашыр серігі болған Аққұлы деген атының болуы, құсы Ақ-Шұмқар, түйесі Желмая, иті Құмайық, бәрі де батырдың адал достары ретінде дәріптелетіні орынды аталады. Көз ілеспес шапшаңдықпен небір қиын-қыстау кезінде ажалдан алып шығып, ұзақ жорықтарда талмай қызмет еткен Аққұлы атының тек тіршілік, күн көріс жағдайларынан жоғары биікке, кейіпкер болмысына ие болуына теңеу, метафора, эпитеттерді шебер қолдану нәтижесінде сезім дүниесін оятарлық тамаша образдардың туғандығын, бұл дәстүр қай халықтың да ауыз әдебиетінде молынан кездесетінін айқындайды. «Ат – адамның қанаты» деген қанатты сөздің тууы да тегін болмаса керек-ті. Эпостағы батырдың құсы Ақ-Шұмқар, түйесі Желмая, иті Құмайықтардың да жанды, көркем болып бейнеленуі халықтың өз ұғымының шеңберінде суретті сөзбен сипатталып, ауыз әдебиетіне тән тілдік, түрлік әдеби сөз байлығының көркемдік бейнелеу тәсілдерінің көмегімен жүзеге асырылғандығына мән береді зерттеуші.

Эпостың қырғыз халқының даналығын, дүниетанымын, тарихын, өмірін, этнографиясын, ұлттық құндылықтарын, салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарын бойына сіңірген, оны сан ғасырлар бойы жетілдірген сөздік қоры бай этнолингвистикалық әдеби жәдігер екендігін осы мәтіндерді талдау барысында тамаша теориялық ойлармен тұжырымдап отырады. М.Әуезов шығарманың керемет көркемдік қуатынан, архетиптік таным мен ақыл-ой қазынасы болған ұлттық әдеби сөз қорынан, жазба мәдениеттен мол ақпарат беретін поэтикасына ерекше назар аударған. Манастың інісі Алмамбеттің табиғаттың тылсым сырларын терең білетіндігі, ержүректілігіне қоса алғыр ақылдылығы эпосқа айрықша ажар беріп, сюжеттік желіні жетілдіруге, оларды мифтік элементтермен әшекейлеуге, оқиғаны қызықтырып, тартымды етуге еткен ықпалы жөніндегі пікірлері ғылыми негізділігімен, парасатты пайымдылығымен назар аудартады (Сейсенұлы, 2020). «Манастың» сюжеттік құрылысына, жекелеген

характерлер мен образдардың көркем кестеленуіне тікелей әсер ететін метафора, эпитет, аллитерация т.б. секілді поэтикалық бейнелеу құралдарының кәсіби деңгейде қолданылуы жыр құндылығын арттырып, көркемдігіне көрік қосқанын зерттеуші ерекше бағалап, ғылыми теориялық талдаулар жасаған. Бірнеше жылдар бойы айтылатын жырдың құндылығы көбінде айтушы автордың ақындық қабілеттері мен шеберлігіне, оның қандай бейнелеу құралдарын пайдаланатынына және олардың бәрі жырдың көркемдік ерекшелігі мен стильдік өрнегіне қандай көркемдік қызмет атқаратынына мән берген ғалым: «...Психология, юмор, быт и развлечения одинаково занимают внимание эпически спокойного певца Сагымбая. Может быть, именно поэтому он не собрал все действия эпопеи в одном цикле и не исчерпал всех картин боев в одном походе, но зато дал много походов в различное время в различных странах, описывая их как события самостоятельные, законченно цельные», – деп байыпты баға береді (Әуезов, 2007:44).

Зерттеуші жырдың поэтикасы, ырғақ құрылысы, ұйқас түрлері, сюжеттік құрылысындағы өзіндік ерекшеліктерді, стильдік өрнектерді зерделей отырып, көне мұрадағы көркемдік уақыт пен кеңістік мәселелерін, әдеби әдістер тәжірибесін анықтауға көңіл аударған. Әлемдік әдебиеттанудағы рухани құбылыстар, ондағы көркемдік шарттар талабымен, поэзия тарихы мен теориясынан кәсіби дайындығы жоғары М. Әуезов шығармадағы өлең өрнектерінің ұйқастары жөніндегі ғылыми талдауларын әр тармақ сайын дамып, ырғағы күшейіп, көркемдігі жетілген мәтіндер мысалында қарастырады. «Манастың» көне жыр болса да ондағы өлең үзінділерінің өзінде де ұйқас тұрақты қалпын жоғалтпай, көркемдік компоненттерді түгелдей пайдаланып отыратыны жөнінде де озық ойлы ғылыми пікірлер айтқан (Пірәлі & Құрманбаева, 2022). Бірнеше ғасырлық кезеңнің көркем шежіресі болған эпостың көркемдік, жанрлық, стильдік ерекшелігінің өзі бүткіл бір ұлттың рухани мұрасындағы барлық бейнелеу құралдары мен әдеби әдістерді бойына сіңіріп, философиялық, этнографиялық, тарихи, әдеби құндылықтарды жүйелеп, идеялық-тақырыптық, сюжеттік-поэтикалық сипаттарды үлкен эстетикалық талғам таныммен пайдалана білгендігінде болса керек.

«Тема «аш» (поминок)» деген тараушада Манастан жасы үлкен Көкөтайға ұлан асыр ас беріліп, оған тек туыстар, өз елінің бай манаптары, аксүйек сұлтандары ғана емес қыр көрсетер жауларына дейін шақырылып, осы ас кезіндегі түрлі топтар арасында болған ішкі тартыстар, психологиялық қақтығыстар, шекісуге дейін жеткен шиеленістер ащы сарказм, уытты юмор, неше түрлі метафоралармен бейнеленгені сөз болады. Астың өтуі, оның ұйымдастырылуы, сол сәттердегі салтанаттар, кейіпкерлердің көңіл-күйлері түрлі психологиялық, сезімдік-эмоционалдық бейнелеу тәсілдерімен тартымды суреттелгеніне, әрбір эпизодтардың, детальдардың берілу нақыштарына назар аударып, қырғыз халқының этнографиялық, философиялық, салт-дәстүрлік, әдет-ғұрыптық таным түсініктеріне тереңдей талдау жүргізеді. Шығармалағы ең қызғылықты оқылатын тақырыптардың бірі Манастың үйлену тарихтары («Тема женитьбы героя»). Көне эпостар мен батырлар жырларындағы

негізгі сюжетті құрайтын бас қаһарманның қалыңдық іздеу, сол жолдағы түрлі шайқастары, интригалық оқиғалар, тұрмыстағы дәстүрлер, қыз бен жігіт арасындағы психологиялық қақтығыстар, ақыл, ой, ерлік сынақтары т.б. сценалар жырдың сюжеттік құрылысын күрделендіріп, жеке образдардың ішкі эмоциялық құбылыстарын, мінез болмысын айқындауға айтарлықтай әсер ететініне мән береді. Әсіресе батырдың сүйікті жары Қаныкеймен арасындағы алғашқы қақтығыс оқиғаның динамикалық дамуына дәнекерлік етуі, сынақтың кекке, екеуінің қарым-қатынасының үлкен дауға айналуы секілді драмалық сценалардың суреттелуі жәй ғана баяндалып қоймай, күрделі қайшылықтармен берілуі ондағы характерлердің күрделеніп, психологиялық талдауларға себеп болғанын әдебиеттанушы ғалым теориялық терминдермен түсіндіріп, тереңдей талдаған (Әуезов, 1959: 78). Қаныкейдің көркіне сай айла, ақылының да асқандығын өзіне деген өркөкірек батырдың сезімінің шынайылығын сынау үшін ойластырылған түрлі сынақ ойындар – көз байлау арқылы қырық қыздың ішінен табуын талап етуі де поэманың мазмұнын байытып, поэтикасын ашуда айтарлықтай көркемдік рөл атқарғанын зерттеуші нақты мысалдар негізінде дәйектейді. Көне мұра бола тұра әлем әдебиетшілерін елең еткізген «Манас» жырының поэтикалық әлемі жөніндегі Шыңғыс Айтматовтың:

«...Здесь богатейшая гамма художественных форм и средств: от простейшей сатиры и юмора до вершин трагедий, потрясающих великими душевными страданиями человека. Первозданный реализм переплетается со сказочной фантастикой, символизм и декларативность – с глубоким психологизмом, философия соседствует с верой в магию и волшебства, интимные чувства восходят к большим сердечным страстям, и в то же время любовь подчинена родовым и патриархальным интересам коллектива. «Манас» – это огромный мир прошлого киргизского народа, это его грандиозное, художественное полотно, которое он вписал в понараму мировой культуры», – деген пікірі рухани ұстазы Мұхтар Әуезовтің зерттеулеріндегі теориялық талдауларды тиянақтай түседі (Айтматов, 2008: 13). Көне әдеби жәдігерді теориялық терминдермен ғылыми тұрғыдан талдаудың тұсауын кескен талантты зерттеуші, ғұлама ғалым М. Әуезовтің бұл зерттеуіндегі кешенді зерттеу әдісі кейінгі манастанушыларға көшбасшы, ғылыми бағыт-бағдар болғанын қырғыз әдебиетшілері ғана емес, сол кезеңдегі әлемге танымал талантты тұлғалардың мойындағаны да мәлім.

«Манас» жырындағы сюжеттік құрылымды құрайтын қосымша тақырыптардың хронологиялық, конструктивтік тұрғыдан зерттелуі «Другие самостоятельные темы» деген тараушада жан-жақты талданады: «...Фабула песни о рождении и детстве Манаса малооригинальна и фольклорно традиционна. Зато по своему словарному материалу, поэтической технике, уверенно введенному бытовому реализму, убедительно мотивированному психологизму отдельных положений, а также по внешнему оформлению этот эпизод – один из ценнейших в поэме» (Әуезов, 2007:54). Бүкіл шығыс әдебиетіне ортақ сюжет баласыз қарттардың әулие аралап бала тілеуі, олардың ғажайып жағдайда дүниеге келуі, ол сәбидің сағат сайын өсуі т.б. секілді таңғажайып діни, фантастикалық, магиялық, мифтік аңыздық элементтердің өріс

алуына, оқиғаның көпқабатты, фабулалық материалды көбейтудегі көркемдік қызметінің маңыздылығын ғалым әдебиеттің өз категориялары, теориялық ұғым-түсініктері арқылы түсіндіріп берген (Omarova, Kaztuganova, Sultanova, Tatkenova, & Kdyniyazova, 2020). Мұнда кейіпкерлердің ойларын психологиялық жағынан дәлелді беретін монолог, диалог, түс көру, аян беру, оны жорыту т.б. сияқты күрделі көркемдік бейнелеу құралдарының тиімді қолданылуын зерттеуші нақты көркем мәтін мысалдарында дәлелдейді. Эпостық жырларға тән үшінші, яғни авторлық баяндау дәстүрінің мұнда да негізгі сөйлеу үлгісіне жататынын, алайда кейіпкерлердің сезімдік эмоциялық құбылыстары мен іс-әрекеттерінің шынайы әрі нанымды бейнелеуін дәл беретін монолог, диалог екенін анықтаған. Бұл фактілер поэмада шығарманың поэтикасын ашатын баяндау тәсілдерінің, көркемдік компоненттердің әралуан түрлерінің көне дәуір әдебиетіне де тән табиғи заңдылық екендігін танытса керек.

Зерттеудегі көлемді тарауды құрайтын «Характеры в поэме» атты бөлімде де осы ойларын жалғастыра келіп, аталған бейнелеу құралдары арқылы ашылатын характерлер мен образдардың поэтикасына тоқталады. Кейіпкерлердің әртүрлі психологиялық жағдайда көрініс беретін характерлері, мимикалық әрекеттері, адамзаттың көңіл-күйіне қарай құбылып отыратын физиологиялық сыртқы сезімдерінің қайталанып беріліп отыруы, жеңіс пен жеңіліс сәттеріндегі психологиялық портреттерінің бейнеленуіндегі баяндаушының түрлі сөйлеу тәсілдерін тиімді пайдалана білетін шеберліктері де назардан тыс қалмаған. Бұлардың бәрі эпостың поэтикалық техникасының, сөздік қорының, сөйлеу тәсілдерінің байлығын байқатады.

М. Әуезов бұл зерттеуінде «Манастың» қырғыз ғана емес түбі бір түркі жұртына ортақ асыл қазына екендігін, оның адамзат руханиятындағы заңды орнын, ұлт мұраларының мұртын бұзбай, сөз өнері өрісіндегі көркемдік дәстүр мен жаңашылдықты жетілдіруші жыршылар мектебінің тарихи қызметін де ғылыми теориялық тұрғыдан тұңғыш рет талдап, кәсіби маман ретіндегі сараптамалық ойларын ортаға салған.

Фольклорлық мұраның қоғамдық, халықтық, рухани құндылығы жөнінде құнды ғылыми тұжырымдар жасап, әдебиеттану ғылымының көркемдік компоненттерін пәндік сөздермен, яғни әдеби ұғым-түсініктермен түсіндіріп берген тұңғыш ғалым да Мұхтар Әуезов. Жырдың халықтық, жиынтық көркем нұсқасын жасау жолында бірнеше жылдар бойы жүйелі ізденіп, табанды еңбек еткен ғалымның бұл зерттеуі қазақ ұлттық фольклортану ғылымының жоғарғы деңгейде дамып, жетістіктерге жетуіне үлкен үлес қосқанын дәлелдейді. М.Әуезовтің манастану ғылымындағы еңбектері түбі бір түркі әлеміне, әдебиеті мен мәдениетіне қосқан осы зерттеуіндегі ғылыми теориялық ой-пікірлері күні бүгінде дейін құндылығын жойған жоқ. Осы зерттеу барысында Мұхтар Әуезовтің «Манас» эпосына қатысты ғылыми-теориялық әдіс-тәсілдері алғаш толықтыра кешенді түрде жүйеленіп, олардың типологиялық, психологиялық, этнолингвистикалық және поэтикалық қырлары айқындалды. Бұл

жырдың құрылымдық, стильдік ерекшеліктерін талдауда жаңа ғылыми деңгей ұсынды.

Бұрынғы зерттеулер көбіне эпостың тарихы мен нұсқаларын салыстыруға, оқиғалық баяндауға шектеліп келген болса, Әуезовтің еңбектері мен осы талдау олардың поэтикасын, ырғақтық жүйесін, бейнелеу құралдарын және орындаушылық дәстүрін кешенді қарастыруымен ерекшеленеді. Мұның нәтижесінде «Манас» жыры тек тарихи дерек көзі емес, жан-жақты көркемдік-поэтикалық құбылыс ретінде ғылыми тұрғыда дәлелденді.

4. Зерттеу нәтижесі

Жырдың поэтикасына қатысты ғылыми теориялық ойлары поэзияның басты бейнелеу құралдарына негіз құрғандығын, суреттеу, теңеу, баяндау, драматизация, монологтар, кейіпкерлердің ойлау, сөйлеу жүйелері, жан сезімдері, өткір қақтығыстар, оқиғаны дамытатын авторлық баяндаулардың шығарма стилін анықтаудағы рөлі, ырғақ, ұйқас, аллитерация мен ассонанстар әлемі зерттеуде жан-жақты қарастырылған. Манастың туу, батыр болып қалыптасу кезеңдері мен ел қорғаудағы ерліктері, ішкі дүниесі бүкіл болмыс-бітімімен, қатпары қалың күрделі табиғатымен, ішкі сезімдік құпия қалтарыстарымен жан-жақты ашылғанда ғана, ол шын мәніндегі көркем образ дәрежесіне көтерілгеніне дейінгі шығармашылық процесс М. Әуезовтің осы зерттеуінің өзегін құрайды.

Тегінде, ұлттық құндылықтарға айналған авторы белгісіз ауыз әдебиетінің үздік үлгілері халықтың, ұлттың, қала берді бүкіл адамзаттың рухани игілігі.

Эпостағы өсиет, жыр мен жоқтау, салт өлеңдеріндегі образдық-поэтикалық желілер, бейнелер мен теңеулер, бояуы қанық эпитеттер мен метафоралар, терең де түбегейлі ой тербейтін өлеңдердің бәрі эпикалық жырдың эволюциялық дамуы мен поэтикасын көрсететінін де М.Әуезов осы еңбегінде егжей-тегжейлі зерделеген (Пірәлі, Қонаев, & Әмірбаева, 2023). Зерттеуші жырдағы метафора, эпитеттер, ырғақ, қайталау сынды көркемдік компоненттерді қолданудағы орындаушылардың шығармашылық ерекшеліктері, кәсіби шеберліктері жөніндегі: «...Рифма в поэме фигурирует в качестве конечного повторения одних и тех же комбинаций – морфологических и всех прочих... Если при исполнении и отсутствует музыкальный аккомпанемент, то вокальная сторона не отпала, и кроме того наличествует еще игровое исполнение (жестикуляция, мимика). Стих не только поется, но и исполняется, так что в своем творческом возникновении и одновременном исполнительском воспроизведении он не утрачивает первоначальных элементов синкретизма», – деген ойларында фольклорлық туындылардың ерекшелігі синкретті болуында, олар өзара үндескенде ғана тұтас көркемдік құбылыс орын алатыны айтылады (Әуезов, 2007:72). Жыр шумақтарындағы қайталанып отыратын ойлар, сөздер, ырғақтар, ұйқастар строфикалық параллелизмді үдетіп мағыналық, синтаксистік байланыстарды күшейтіп, кейіпкердің жан дүниесіндегі сезімдік, көңіл күйлік эмоцияларды үдетері хақ. Мұндай поэтикалық техника ырғақты күшейтетін тәсілдер: «...Үйер аққан суу келгин, / Упчун кийген эр келгин, / Кара куйрук шер

келгин...» (Ғалымның аударуындағы орысша нұсқасы: «Пусть придет вода, / бегущая горным потоком, / Пусть придут богатыри в доспехах, / Пусть придет лев с черным хвостом...»), – деген жолдардағы «желдірме» жанрына жақын үдетпелі ұйқастар ағысы тоқтамайтын ой ағынын (поток сознания) да аңғартады (Әуезов, 2007:74). Жыр жолдарындағы қайталаулар, дыбыстық үндестіктер, архаизмдер, варваризмдер мен өзге елден енген сөздердің (көбінде араб-парсы, өзбек-парсы тілінен) орын алуы, тұрақты эпитеттер, афоризмдер, фразеологиялық тіркестер, метафоралар, көне иранның кітаби ақындарынан, ежелгі түркі және монғол, шағатай әдебиеттерінен енген ескі сөздер мен әдеби тіркестер де шығармаға шырай сыйлаған поэтикалық әлемді құрайды. Бейнелеп айтуға, өлеңмен ойлау, өлеңмен сөйлеп сұлу сурет жасауға бейімділік эпостағы өлең тіліне де тән қасиет екендігін әдебиеттанушы ғалым өлең жолдарындағы өрнектер арқылы дәлелдейді (Шаханов, 201: 89). Сөз жаңарту, сөздің бейнелі сипатын барынша пайдалану қабілеті, сөздің ішкі ажарын, оның потенциалды мүмкіндігін тануда да зерттеуші өзгеше бір түйсіктік, білімдарлық танытады.

Эпосты тудырушы және орындаушы таланттардың сөз жасау, ондағы поэзия поэтикасына тән көркемдегіш бейнелеу құралдарын ойната білу машығы мен ұлттық дәстүрлі сөз өнеріндегі өрнектер бұл эпосқа да жат нәрсе еместігін зерттеуші қай кезде де ақын-жыраулардың өз өлеңдерін тыңдаушыларына түсінікті, қарапайым халыққа ұғымды, әсерлі ету үшін, ең алдымен сол ойын жеткізер көркемдік бейнелеу құралдарына ерекше мән беретіндігінен екендігін дәлелдеп, осындай ойлы да теориялық тұжырымдарымен тиянақтап, түсіндіріп береді.

Сөз өнерінің киелі көркемдігі эпостағы көркемдегіш құралдармен кемел көрінетінін ғалым өзінің ғылыми теориялық әдіс-тәсілдерімен дәйектеп отырады. Оларды зерттеуші түркі тектес халықтар әдебиетіндегі шығыс шайырларының «Шахнама» секілді дастандарымен салыстыра сараптауда асқан білгірлік танытады.

Мысалы, «Қызғанғанын қытайдан, Қызыл ала кан қылып», – деген шумақтардағы сөздік образдар, шұрайлы тілдік қолданыстар, аллигориялық айшықтар, т.б. әдеби әдістер өзге елдердегі өлең өрнектерімен өрістес, деңгейлес дәрежеде талданады. «Манас» эпосында жиі кездесетін географиялық атаулар, табиғат суреттері көбіне кейіпкерлердің көңіл-күйлерімен тұтас бірлікте бейнеленетін психологиялық параллелизм поэтикалары, стильдік ерекшеліктер жөнінде де Мұхтар Әуезов өте жоғары теориялық пікірлер айтқан. Эпостың бейнелеу тәсілдерінің өзгешелігін жинақтап, жүйелеп айтуды ұстанған зерттеушінің сөз өнеріндегі ұлттық көркемдік ойлау жүйесінің, ұлттық стильдің дамуы, өркендеуі турасындағы өресі биік өрелі ойлары бүгінде бағалы. Осылайша, зерттеу нәтижесінде Мұхтар Әуезовтің «Манас» эпосын талдауда қолданған негізгі поэтикалық және көркемдік тәсілдер айқындалды. Эпостағы ырғақтық құрылым, қайталамалар мен дыбыстық үндестіктер, бейнелеу құралдары (метафора, эпитет, аллитерация, ассонанс), сондай-ақ синкреттілік құбылысы жүйеленіп, олардың жырдың көркемдік тұтастығын қалыптастырудағы рөлі көрсетілді. Сонымен қатар эпикалық мәтіндегі тарихи-этнографиялық, психологиялық және лексикалық

қабаттардың өзара байланысы анықталып, «Манас» эпосының поэтикалық әлемі кешенді түрде сипатталды.

5. Қортынды

М. Әуезовтің манастанудағы еңбектерінің құндылығы эпостың тарихы мен поэтикасын зерттеуге аспиранттан академикке дейінгі аралықтағы бүкіл саналы ғұмырын арнауы, оған қатысты қаншама құнды әдеби деректерді тауып, тұңғыш рет ғылыми айналымға ендіруі және жырдың бірнеше нұсқаларын тауып, тұрақты, канондық көркем мәтінін жасауда белсенділік танытып, осы саланың негізін қалап, одақтық деңгейде алғаш рет орыс тіліндегі теориялық зерттеу жазуы т.б. дер едік. Әсіресе, М. Әуезовтің бұл жырды саяси соққылардан қорғаудағы ғалымдық, шығармашылық, азаматтық ерлігі екі елдің де есінде мәңгі қалатыны сөзсіз.

Осы орайда академик, өлең сөздің теориясын зерттеген көрнекті ғалым Зәки Ахметовтің ғұлама ғалым Мұхтар Әуезовтің ғылыми теориялық еңбектеріне берген бағасына назар аударғанымыз абзал: «...Академик М. Әуезовтің еңбектерінде қазақтың ауыз әдебиетінің көптеген маңызды проблемалары алғашқы рет терең, сындарлы түрде зерттелді. Ол сондай-ақ СССР халықтары әдебиеттерінің бір-бірімен жақындық-жалғастығын, оның ішінде орыс әдебиеті мен қазақ әдебиетінің өзара тығыз байланысын зерттеуге зор көңіл бөлді. Асыра айтпаған күннің өзінде де, М. Әуезов еңбектері осы аса кең ғылым саласының теориялық негіздері мен методологиялық принциптерін жасауға көмектесті дей аламыз. Қазақ әдебиетінің тарихына, ауыз әдебиетіне және бүгінгі заманғы әдебиет мәселелеріне қатысты Әуезов еңбектері қазақ әдебиеттану ғылымынан берік орын алды, жас әдебиеттану ғылымымыздың қалыптасу мен дамуында үлкен роль атқарды, олардың көбісі ғылым үшін бірінші дәрежелі маңызын күні бүгінге дейін жойған жоқ» (Ахметов, 1977).

Мұхтар Әуезовтің «Манас» эпосына арналған зерттеуі – қазақ және қырғыз, жалпы түркі халықтарының әдебиеттану ғылымындағы ең іргелі еңбектердің бірі болып табылады. Ғалым эпосты жанрлық тұрғыдан қарастырып, оның тарихи ерекшелігі мен көркемдік құндылығын әдебиеттану ғылымының талаптарына сай талдады. Ол жырдың құрылымдық, стильдік ерекшеліктерін айқындап, поэтикалық әлемін терең түсіндірді. Зерттеу барысында Әуезов жыршылардың орындаушылық дәстүрін, олардың кәсіби шеберлігін, поэтикалық бейнелеу құралдарын жан-жақты саралады. Эпостың сюжеттік-композициялық жүйесін, негізгі идеясы – ел бірлігі мен отаншылдықты типологиялық салыстыру әдісімен талдап, оны түркі халықтарының ортақ рухани мұрасы ретінде бағалады. Әуезовтің манастанудағы еңбектерінің құндылығы – эпостың тарихы мен поэтикасын ғылыми айналымға енгізуі, бірнеше нұсқасын салыстырып, тұрақты көркем мәтін жасауға ұмтылысы, сондай-ақ «Манас» жырын саяси қысымнан қорғаудағы ғалымдық әрі азаматтық ерлігі.

Осылайша, Мұхтар Әуезовтің манастану саласындағы зерттеулері қазақ әдебиеттану ғылымының дамуына зор үлес қосып, бүгінгі күнге дейін ғылыми маңызын жоғалтпай келе жатқан құнды мұра болып табылады. Зерттеу мақсаты – Әуезовтің ғылыми әдіс-тәсілдерін жүйелеу – толық орындалды, оның поэтикалық

және теориялық тұжырымдары жаңа қырынан айқындалды. Бұл жұмыстың ғылыми жаңалығы – Әуезов қолданған кешенді әдістерді алғаш рет жүйелі сипаттап, олардың әдебиеттану мен фольклортану үшін әмбебап үлгі бола алатынын дәлелдеуі. Алдағы уақытта осы әдістемелік негізді түркі эпостары мен басқа да халықтық мұраларды талдауға қолдану зерттеулердің жаңа көкжиектерін ашатыны анық.

Әдебиеттер:

1. Ахметов, З. (1977). Әдебиетіміздің асқар тауы. Жұлдыз, (8).
2. Айматов, Ч. Т. (2008). Полное собрание в 8 томах (Т. 8: Статьи, эссе, выступления. «Он знал миллион строк океаноподобного “Манаса”»). Алматы.
3. Әуезов, М. (1959). Әр жылдар ойлары. Алматы: Қазақ мемлекеттік көркем әдебиет баспасы.
4. Әуезов, М. (2003). Шығармаларының елу томдық толық жинағы (Т. 10). Алматы: Ғылым.
5. Әуезов, М. (2007). Шығармаларының елу томдық толық жинағы (Т. 29). Алматы: Жібек жолы.
6. Әуезова, З.-А. (2018). Актуальность, опыты и проблемы историко-культурной интерпретации: казахский-русский-английский. М.О. Әуезовтің туғанына 120 жыл толуына арналған халықаралық ғылыми симпозиум материалдары. Алматы: Print express.
7. Бектенов, З. (2010). Мухтар Омарханович Ауэзов. Ішінде М. Тентимишев (түз.), Мухтар Ауэзов жана Кыргызстан (612 б.). Бишкек: Турар.
8. Елеуенов, Ш. (2017). ТМД елдері ғалымдарының М.О. Әуезовтің шығармашылық мұрасын зерттеу мәселелері. Ұжымдық монография. Алматы: Servise Press.
9. Кунаев, Д. (2005). «Неизвестный» Ауэзов. Алматы: Жібек жолы.
10. Кунаев, Д. (2021). Мухтар Ауэзов и взаимосвязь литератур. Алматы.
11. Мұхамедхан, Д. (2023). Ұстаз бен шәкірт: Мұхтар мен Қайым. Учитель и ученик. Алматы: Курсив.
12. Omarova, A., Kaztuganova, A., Sultanova, A., Tatkenova, S., & Kdyniyazova, Z. (2020). M.O. Auevov and musical art of Kazakhstan in the coordinates of the global world. Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities, 12(5). <https://doi.org/10.21659/rupkatha.v12n5.rioc1s24n5>
13. Пірәлі, Г., Қонаев, Д., & Әмірбаева, Ш. (2023). Ресей мұрағаттарындағы мұхтартану: тарих, теория, ғылыми дискурс. Keruen, 79(2), 55–66. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.2-04>
14. Пірәлі, Г. Ж., & Құрманбаева, А. П. (2022). М. Әуезовтің Абай жолы роман-эпопеясындағы тарихи деректердің зерттелуі. Keruen, 1(74), 63–74. <https://keruenjournal.kz/index.php/main/article/view/356/130>
15. Сейсенұлы, Д. (2020). Ер қазақ: деректі хикаяттар, екі бөлімді драма және сұхбат-әңгімелер. Алматы: Полиграфкомбинат.
16. Шаханов, М., & Отарбаев, Р. (ауд.). (2014). Манас. Елдік пен ерлік энциклопедиясы. Алғы сөз. Елдік пен ерлік эпосы. Алматы: Өлке.
17. Эпос «Манас» и эпическое наследие народов мира. (1995). Тезисы международного научного симпозиума, посвященного 1000-летию эпоса «Манас». Бишкек.

References:

1. Akhmetov, Z. (1977). Adebietimizdin asqar tauy [The peak of our literature]. (Zhuldyz, (8). [in Kazakh]
2. Aitmatov, Ch. T. (2008). Polnoe sobranie v 8 tomakh (Vol. 8: Stat'i, esse, vystupleniia. "On znal million strok okeanopodobnogo "Manasa"). Almaty. (in Russ.)
3. Auevov, M. (1959). Ar zhildar oilary [Thoughts of different years]. Almaty: Kazakh memlekettik korkem adebiet baspasy. (in Kaz.)
4. Kunaev D. "Neizvestnyi" Auehzov ["Unknown" Auevov] (Zhibek zholy, Almaty, 2005, 352 p.) (in Russ.)
5. Ehpos «Manas» i ehpicheskoe nasledie narodov mira. [The epic "Manas" and the epic story of the world] Tезisy mezhhdunarodnogo nauchnogo simpoziuma, posvyashchennogo 1000-letiyu byliny «Manas» [Thesis of the international scientific symposium, dedicated to the 1000th anniversary of the epic "Manas"] (Bishkek, 1995, 204 p.) (in Russ.)

6. Auezova Z.-A. Aktual'nost', opyty i problemy istoriko-kul'turnoi interpretatsii: kazakhskii-russkii-angliiskii [Relevance, ideas and problems of historical and cultural interpretation: Kazakh-Russian-English] Materialy mezhdunarodnogo nauchnogo simpoziuma, posvyashchennogo 120-letiyu so dnya rozhdeniya M. O. Auezova [Materials of the international scientific symposium dedicated to the 120th anniversary of the birth of M. O. Auezov] (Print express, Almaty, 2018, 492 p.) (in Russ.).
7. Bektenov Z. Mukhtar Auezov // Mukhtar Auezov zhana Kyrgyzstan [Mukhtar Omarkhanovich Auezov // Mukhtar Auezov new Kyrgyzstan.] (Turar, Bishkek, 2010, 612 p.) (in Russ.).
8. Eleukenov Sh. TMD elderi galymdarynyn M.O.Auezovtin shygarmashylyk murasyn zertteu maseleleri [Problems of studying the creative heritage of M. O. Auezov by scientists of the CIS countries] Kollektivnaya monografiya [Collective monograph] (Servise Press, Almaty, 2017, 384 p.) (in Kaz.).
9. Auezov M. Shygarmalarynyn elu tomdyk tolyk zhinagy [A complete collection of works by M Auezov] v pyatidesyati tomakh. T10 [in fifty volumes, V10] (Nauka, Almaty, 2003, 456 p.) (in Kaz.).
10. Kunaev D. Mukhtar Auezov and vzaimosvyaz literatur [Mukhtar Auezov and the interrelation of literatures] (Almaty, 2021, 424 p.) (in Russ.).
11. Seisenuly D. Er kazak: derekti khikayattar, eki bolimdi drama zhane sukhbat-angimeler. [Strong Kazakh: documentary stories, two-part drama and interview stories] (Poligrafkombinat, Almaty, 2020, 392 p.) (in Kaz.).
12. Pirali G. Zh., Kurmanbaeva, A.P. «Abai zholy» roman-ehpopeyasyndagy tarikhi derekterdin zerttelui. [Study of historical facts in the epic novel by M. Auezov "The way of Abai".] Scientific journal Keruen, 1 (74), (2022) [Electronic resource] – Available at: <https://keruenjournal.kz/index.php/main/article/view/356/130> (in Kaz.).
13. Auezov M. Ar zhyldar oilary [Thoughts of different years] (Kazakh memlekettik korkem adebiet, Almaty, 1959, 554 p.) (in Kaz.).
14. Omarova A., Kaztuganova A., Sultanova A., Tatkenova S., Kdymiyazova Z. M.O. Auezov and Musical Art of Kazakhstan in the Coordinates of the Global World // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities, (Scopus) , 12 (2020) [Electronic resource] – Available at: <https://rupkatha.com/V12/n5/rioc1s33n7.pdf> (in Eng.).
15. Pirali G., Kunaev D., Amirbaeva Sh. Resei muragattaryndagy mukhtartanu: tarikhi, teoriya, gylymi diskurs. zhurnaly [Mukhtartology in the archives of Russia: History, Theory, scientific discourse] Scientific journal "Keruen", 79(2), (2023) [Electronic resource] – Available at: <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.2-04> (in Kaz.).
16. Shakhanov M. Manas. Eldik pen erlik ehnciklopediyasy // Eldik pen erlik ehposy [Encyclopedia of country and heroism // The epic of country and heroism] (Olke, Almaty, 2014, 368 p.) (in Kaz.).